

УДК 347.721

В. І. Цікало

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «КОРПОРАЦІЯ» ТА «КОРПОРАТИВНЕ ТОВАРИСТВО»

На основі досягнень римського приватного права та з урахуванням положень Цивільного і Господарського кодексів України, у статті розглядається співвідношення понять «корпорація» та «корпоративне товариство», а також виділяються ознаки та організаційно-правові форми корпоративних товариств.

В сучасній літературі з корпоративного права для позначення юридичної особи як основного суб'єкта корпоративного правовідношення, як правило, використовується поняття «корпорація». Це поняття не можна визнати вдалим для України, оскільки, за вітчизняним законодавством воно має спеціальне значення: трактується в якості однієї із організаційно-правових форм об'єднань підприємств. На противагу поняттю «корпорація» пропонується запровадити в науковий обіг поняття «корпоративне товариство», яке має характерні для нього особливості (ознаки) і може діяти в різних організаційно-правових формах.

Ключові слова: корпорація, корпоративне товариство, корпоративні права.

Із вступом у дію Цивільного та Господарського кодексів України 2003 року принципово змінився підхід до правового регулювання поняття, ознак та організаційно-правових форм юридичних осіб корпоративного типу.

Для вирішення цієї проблеми передусім необхідно на основі порівняльного аналізу положень Цивільного та Господарського кодексів України визначити характерні особливості (ознаки) корпоративних товариств, які відрізняють їх від інших видів юридичних осіб, сформулювати поняття «корпоративного товариства» та встановити в яких організаційно-правових формах воно може діяти.

Розв'язання зазначеної проблеми започатковано у публікаціях і дослідженнях Васильєвої В. А., Глуць Н. С., Кашаніної Т. В., Кібенко О. Р., Кравчука В. М., Крупчана О. Д., Луця В. В., Спасибо-Фатєєвої І. В., Суханова Є. О., Харитонова Є. О., Юлдашева О. Х., Яворської О. С. та інших вчених.

Разом з тим, нерозв'язаними залишаються питання про поняття, ознаки та організаційно-правові форми корпоративних товариств.

З'ясуванню цих та інших питань присвячено дану статтю.

Діяльність корпорацій була врегульована ще римським приватним правом «класичного періоду», яке встановлювало поділ юридичних осіб на муніципії та приватні корпорації. На тому, що компанії з'явилися саме в Римі, наполягає відомий дослідник у сфері корпоративного права Кашаніна Т. В. [1]. В основному корпорація трактувалася як особлива юридична особа, яка може мати права і вступати в юридичні відносини [2].

У римському праві були сформульовані основні положення, які визначали правовий статус корпорацій. Зокрема, у навчальному посібнику «Римське право. Ін-

ституції» за редакцією Харитонova Є. О. стверджується, що відповідно до римського приватного права майно корпорації відокремлювалося від майна її членів і належало їй як особливому суб'єкту; корпорація та її члени мали окремі права та обов'язки і не відповідали за зобов'язаннями одне одного [3]. У римській юриспруденції був також вироблений принцип, згідно з яким, не могла існувати компанія, в якій не об'єднувалося кілька членів, і їх мінімальне число було визначене в кількості не менше трьох [4].

Серед дослідників правового положення корпорацій немає єдності думок щодо етимології цього терміна. Так, на думку Кібенко О. Р. термін «**корпорація**» походить від латинського слова **corporation**, що означає об'єднання, союз, товариство [5]. Гританс Я. М. вважає, що походження терміна «корпорація» може мати в своїй основі латинське слово **corpore**, яке перекладається, як зв'язувати, взаємопов'язувати, об'єднувати [6]. На переконання авторського колективу посібника «Корпоративне право» термін «корпорація» бере свій початок від латинського виразу **corpus habere**, яким у римському праві позначалися права юридичної особи [7].

Щодо поняття, ознак та організаційно-правових форм корпорації в науці корпоративного права висловлюються різні думки. При чому, позиції авторів є досить полярними. Їх можна поділити на три види:

1) **тлумачення у вузькому розумінні**, згідно з яким, корпорацією вважається лише акціонерне товариство;

2) **тлумачення у поміркованому розумінні**, яке передбачає віднесення до корпорації окремих або ж усіх організаційно-правових форм господарських товариств, а також виробничого кооперативу;

3) **тлумачення у широкому розуміння**, за яким корпорація розглядається як будь-яка юридична особа.

Думки про те, що корпорацією є акціонерне товариство, дотримуються Щербина О. В., Макарова О. О. та інші. Зокрема, Щербина О. В. суб'єктами корпоративних правовідносин вважає лише акціонерне товариство та акціонера (акціонерів) [8]. Макарова О. О. у вузькому сенсі під корпорацією розуміє такі форми підприємницького об'єднання капіталу, як акціонерне товариство та його модифікації [9].

Досить поширеною серед українських науковців є позиція, згідно з якою, поняттям «корпорація» охоплюється три організаційно-правових форми господарських товариств, а саме: акціонерне товариство, товариства з обмеженою та з додатковою відповідальністю. Ця думка, зокрема, підтримується Крупчаном О. Д., Глусь Н. С., Луцем В. В., Сивим Р. Б., Яворською О. С. та ін.

На думку Крупчана О. Д. корпорацією є юридична особа, створена у формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю [10]. Глусь Н. С. у дисертації обґрунтовує визначення корпорації як юридичної особи у формі акціонерного товариства, чи товариства з обмеженою або товариства з додатковою відповідальністю, яка створюється і діє на підставі установчого договору і статуту, управління якою здійснюється через складну централізовану систему органів і учасники якої по відношенню до неї здійснюють інвестиційну діяльність з метою отримання прибутку у вигляді дивідендів і така участь поро-

джує у них сукупність корпоративних прав [11]. Погоджуючись в цілому з позицією Глусь Н. С., автори навчального посібника «Акціонерне право» вважають за доцільне користуватися таким визначенням корпорації: це створена у формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю юридична особа, яка діє на підставі статуту, а її учасники наділені щодо неї правами зобов'язально-правового характеру [12].

Така характеристика корпорацій дається і деякими російськими вченими. Термін «корпорація» в Росії застосовується саме до господарських товариств — акціонерних товариств, товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, — вважають Могилевський Д. М., та Самойлов І. О. [13].

Такі автори як Кібенко О. Р. та Юлдашев О. Х. схильні розширювати перелік організаційно-правових форм корпорації за рахунок усіх видів господарських товариств, а Суханов Є. О. — також і виробничих кооперативів. Зокрема, Кібенко О. Р. звертає увагу на те, що у вітчизняній правовій та економічній літературі термін «корпорація» отримав широке поширення досить недавно (з початку 90-х років) і застосовується в основному для позначення господарських товариств [14]. З терміном «корпорація» асоціюються усі господарські товариства також і у Юлдашева О. Х. [15].

Аналізуючи відносини щодо управління корпораціями, Суханов Є. О. робить висновок про те, що вони складаються при управлінні господарськими товариствами та виробничими кооперативами [16].

Чисельну групу вчених складають ті, хто підтримує поняття «корпорація» у широкому розумінні, розглядаючи її як будь-яку юридичну особу. Так, на думку Кравчука В. М. «...недоцільно звужувати сферу регулювання корпоративного права лише певними організаційно-правовими формами юридичних осіб, наприклад, господарськими товариствами або корпораціями. Це б призвело до неврегульованості аналогічних за своєю правовою суттю відносин за участю інших юридичних осіб. Принципова схожість відносин між учасниками і юридичними особами існує незалежно від їх виду. ...Тому справедливим буде твердження, що корпоративне право — це право юридичних осіб [17]». Подібну думку висловила Васильєва В. А. у запропонованому нею визначенні корпоративного права в суб'єктивному розумінні. Корпоративне право в суб'єктивному розумінні — це право особи, об'єднуючи зусилля та капітал, стати учасником корпорації (юридичної особи) [18].

Остання позиція знайшла широку підтримку в російській літературі з корпоративного права. Кашаніна Т. В. під корпорацією розуміє колективне утворення, організацію, що визнається юридичною особою, засновану на об'єднаних капіталах (добровільних внесках) і яка здійснює будь-яку соціально корисну діяльність [19]. Гританс Я. М. до корпорацій відносить, як комерційні, так і некомерційні, юридичні особи [20]. На думку авторів навчального посібника «Корпоративне право» корпорація представляє собою добровільне об'єднання фізичних та (або) юридичних осіб, організованих на засадах членства їх учасників [21]. Як вважає Пахомова Н. Н. статус корпорації може бути наданий корпоративним об'єднанням (тобто тим, які за своєю природою є витвором приватної сфери). Не належать до корпорацій, на її думку, держава, суб'єкти федерації, муніципальні утворення [22].

Згідно із чинним законодавством України поняття «корпорація» має спеціальне значення. Цей термін вживається для позначення однієї із організаційно-правових форм об'єднань підприємств. Відповідно до ч. 3 ст. 120 Господарського кодексу України корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації[23]. Зважаючи на це законодавче визначення, термін «корпорація» не може бути використаний для позначення тих юридичних осіб, які вважаються основним суб'єктом корпоративного правовідношення.

Назва, поняття та ознаки юридичної особи як основного суб'єкта корпоративного правовідношення, можуть бути сформульовані лише з урахуванням відповідних положень Цивільного та Господарського кодексів України у сукупності. Тому для позначення цього суб'єкта може бути вжито лише ту назву, яка б узгоджувалася з цими двома кодексами одночасно, а не з одним із них. Такою назвою є **«корпоративне товариство»**.

Не може бути сприйнятою у цьому відношенні назва «корпоративне підприємство», яка вживається у ст. 63 Господарського кодексу України. Таке запозичення суперечило б ст. 191 Цивільного кодексу України, де підприємство розглядається не як суб'єкт правовідношення, а як об'єкт цивільних прав [24]. Разом з тим, положення ст. 63 Господарського кодексу України, безумовно, мають бути враховані при формулюванні ознак корпоративного товариства.

На користь назви «корпоративне товариство» можна навести також положення Принципів корпоративного управління, затверджених рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 571 від 11. 12. 2003 року [25]. Суб'єкт, на якого поширюються ці Принципи, називається **«товариством»**.

Зміст терміну «корпоративний», як узагальнюючого поняття, розкривається у ст. ст. 63 та 167 Господарського кодексу України. Зокрема, у ч. 5 ст. 63 Господарського кодексу дається визначення корпоративного підприємства. Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Стаття 167 Господарського кодексу України присвячена змісту суб'єктивних корпоративних прав. Корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Уявлення про корпоративне товариство не було б повним без аналізу відповідних норм Цивільного кодексу України. Близькими за змістом до статей 63 та 167 ГК України є положення статей 83 та 84 ЦК України. Зокрема, у ст. 83 ЦК розкрива-

ються положення щодо організаційно-правових форм юридичних осіб, і зокрема, товариств. Стаття 84 ЦК містить поняття підприємницького товариства.

Відповідно до ч. 1 ст. 83 ЦК України юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом. Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві (виділено автором). Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом. Товариство, яке здійснює підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками називається підприємницьким товариством (ст. 84 ЦК).

На підставі порівняльного аналізу наведених законодавчих положень можна зробити цілий ряд висновків щодо характерних особливостей корпоративного товариства.

По-перше, корпоративне товариство може бути утворено не лише двома і більше засновниками, але й одним. Такий висновок, виникає із законодавчого формулювання ч. 5 ст. 63 ГК України «корпоративне підприємство утворюється, **як правило** (виділено автором), двома або більше засновниками...». Словосполучення «як правило» вказує на те, що із загального правила, сформульованого у цьому положенні, є винятки. Один із таких винятків встановлено у самому Господарському кодексі України. Відповідно до ч. 5 ст. 63 ГК корпоративними є підприємства, що створюються у формі господарського товариства. А згідно з ч. 1 ст. 79 цього ж кодексу господарське товариство може діяти у складі одного учасника. Пряма вказівка на те, що товариство може бути створено однією особою міститься в абз. 2 ч. 2 ст. 83 ЦК України.

По-друге, оскільки корпоративне товариство може діяти у складі одного учасника, то підставою його заснування не обов'язково повинно бути **спільне рішення (договір)** (виділено автором), як це передбачено у ч. 5 ст. 63 ГК, але й односторонній правочин — рішення одного засновника про утворення корпоративного товариства.

По-третє, оскільки корпоративне товариство може діяти у складі одного учасника, то не обов'язковим є **об'єднання** (виділено автором) при його заснуванні майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників. Важливо, щоб засновник вносив своє майно та/або підприємницьку чи трудову діяльність при заснуванні корпоративного товариства, а інший учасник (член), — при вступі у товариство.

По-четверте, оскільки корпоративне товариство може діяти у складі одного учасника, то не обов'язковим є **спільне** (виділено автором) управління справами. Важливо, щоб засновник мав право брати участь в управлінні справами утвореного ним корпоративного товариства. На цьому акцентується увага у ч. 2 ст. 83 ЦК України відповідно до якої, особи (учасники) мають право участі у цьому товаристві. Законодавчий вираз «...**управління...у тому числі через органи, що ними створюються...**» (виділено автором), який міститься у ч. 5 ст. 63 ГК України, може означати лише одне: створення органів управління в корпоративному товаристві не завжди вимагається. Управління справами корпоративного товариства може здійснюватися як із створенням органів, так і без їх створення, у випадках передбачених законом.

По-п'яте, оскільки управління справами корпоративного товариства відповідно до ч. 5 ст. 63 ГК здійснюється на основі корпоративних прав, засновник корпоративного товариства на момент його утворення стає суб'єктом корпоративних прав, встановлених у ст. 167 ГК України. Суб'єктами корпоративних прав також вважаються інші учасники (члени) товариства, які не брали участі у його заснуванні.

По-шосте, згідно з ч. 5 ст. 63 ГК України засновник (учасник, член) корпоративного товариства після його утворення бере участь у розподілі його доходів та ризиків.

По-сьоме, оскільки згідно з ст. 167 ГК корпоративні права має лише **особа, частка якої визначається у статутному фонді (майні)** (виділено автором) корпоративного товариства, це означає, що у всіх корпоративних товариствах при їх утворенні обов'язково формується статутний фонд (майно). У главі 8 ЦК України «Підприємницькі товариства» замість терміну «статутний фонд», вживається термін статутний (складений) капітал.

По-восьме, оскільки корпоративні права має лише особа, частка якої визначається у статутному (складеному) капіталі, то при утворенні корпоративного товариства в його статутному (складеному) капіталі обов'язково визначається частка засновника (учасника, члена).

По-дев'яте, оскільки засновник (учасник, член) корпоративного товариства має у його статутному (складеному) капіталі частку (ст. 167 ГК України), це означає, що речове право на майно, передане корпоративному товариству, належить самому товариству, а не його учасникам (членам). Вони володіють корпоративними правами, а не речовими. Речовим правом, на якому діє корпоративне товариство є право власності. Власником майна, переданого корпоративному товариству його засновником (учасником, членом) є саме товариство, а не його учасник (член).

По-десяте, оскільки однією із необхідних правомочностей, що входять до змісту корпоративного права, є право на отримання певної частки прибутку (дивідендів) корпоративного товариства, останнє (товариство) може діяти лише як комерційне (підприємницьке), тобто таке, що має на меті одержання прибутку та наступний його розподіл між учасниками (членами). Цей висновок підтверджується положеннями ст. 84 ЦК України.

Узагальнивши зміст відповідних статей Цивільного та Господарського кодексів України, можна виділити такі ознаки корпоративного товариства:

- 1) утворюється як одним, так і більшою кількістю засновників;
- 2) утворюється як на підставі одностороннього правочину, так і договору;
- 3) при його утворенні засновником (засновниками) вноситься в якості вкладу майно та/або підприємницька чи трудова діяльність;
- 4) при його утворенні формується статутний (складений) капітал;
- 5) в його статутному (складеному) капіталі визначається частка засновника (учасника);
- 6) діє на правовому режимі майна — право власності, тобто є власником майна, переданого йому засновником (учасником);

7) його засновник (засновники) бере (беруть) участь в управлінні справами як із створенням органів товариства, так і без їх створення;

8) його учасник (учасники) є суб'єктом (суб'єктами) корпоративних прав щодо нього;

9) його учасник (учасники) бере (беруть) участь у розподілі його доходів та ризиків;

10) діє лише як підприємницьке товариство, тобто таке, що здійснює підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками.

З урахуванням виділених ознак корпоративного товариства можна запропонувати таке його визначення: **корпоративне товариство** — це підприємницьке товариство у статутному (складеному) капіталі якого визначаються частки його засновників (учасників, членів), які управляють справами товариства на основі корпоративних прав і беруть участь у розподілі його доходів та ризиків. Корпоративне товариство може діяти у складі одного учасника (члена), якщо інше не встановлено законом.

Відповідно до ст. 84 ЦК України підприємницькі товариства можуть бути створені лише як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи.

Згідно з ч. 5 ст. 63 Господарського кодексу України корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб. До таких інших підприємств, зокрема, повинні бути віднесені:

– підприємства споживчої кооперації, утворені споживчими товариствами (ч. 8 ст. 111 ГК України);

– приватні підприємства, що діють на основі приватної власності кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства (ч. 1 ст. 113 ГК України);

– фермерські господарства, що діють на основі приватної власності кількох громадян (ч. 1 ст. 114 ГК України).

Таким чином, на сьогоднішній день, в умовах дії Цивільного та Господарського кодексів України, корпоративні товариства можуть створюватися і діяти в таких організаційно-правових формах:

1) господарське товариство;

2) виробничий кооператив;

3) приватне підприємство двох або більше засновників– фізичних осіб;

4) фермерське господарство двох або більше засновників;

5) підприємство споживчої кооперації двох або більше засновників — юридичних осіб.

Література

1. Кашанина Т. В. Корпоративное право. Учебник для вузов. — М., 1999. — С. 90.
2. Орач С. М., Тищик Б. Й. Основи римського приватного права права: Курс лекцій. — К., 2000. — С. 65.

3. Римське право (Інституції) / За ред. д-ра юрид. наук, проф. Харитонova Є. О. — Х., 2000. — С. 88.
4. Санфіліппо Чезаре. Курс римського частного права: Учебник / Под ред. Д. В. Дождева. — М., 2000. — С. 49.
5. Кибенко Е. Р. Корпоративное право. Учебное пособие. — Х., 1999. — С. 7.
6. Гританс Я. М. Корпоративные отношения: Правовое регулирование организационных форм / Я. М. Гританс — М., 2005. — С. 1.
7. Корпоративное право: Учеб. пособие для вузов / И. А. Еремичев, И. М. Хужокова, Е. Ю. Кулиниченко и др.; Под ред. проф. И. А. Еремичева. — М., 2005. — С. 5.
8. Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. — К., 2001. — С. 12.
9. Макарова О. А. Корпоративное право: учебник. — М., 2005. — С. 5.
10. Крупчан О. Публічні і приватні засади в корпоративному праві України: правові питання // Вісник Академії правових наук України. — 2004. — № 2 (37). — С. 74.
11. Глузь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2000. — С. 12.
12. Луць В. В., Сивий Р. Б., Яворська О. С. Акціонерне право: Навчальний посібник / За заг. ред. В. В. Луця, О. Д. Крупчана. — К., 2004. — С. 12.
13. Могилевский С. Д., Самойлов И. А. Корпорации в России: Правовой статус и основы деятельности: учеб. пособие. — М., 2006. — С. 31.
14. Кибенко Е. Р. Корпоративное право. Учебное пособие. — Х., 1999. — С. 12; 41.
15. Юлдашев О. Корпоративне право: вимоги ЄС та перспективи розвитку // Юридична Україна. — 2003. — № 12. — С. 38.
16. Гражданское право: В 2 т. Том I: Учебник / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2000. — С. 29.
17. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. — К., 2005. — С. 12.
18. Васильєва В. А. Щодо питання про поняття корпоративного права // Правове регулювання корпоративних відносин в Україні: Матеріали науково-практичного семінару (28 лютого 2003 р.). — Львів, 2003. — С. 10.
19. Кашанина Т. В. Корпоративное право. Учебник для вузов. — М., 1999. — С. 138; 149-152.
20. Гританс Я. М. Корпоративные отношения: Правовое регулирование организационных форм / Я. М. Гританс — М., 2005. — С. 12-13.
21. Корпоративное право: Учеб. пособие для вузов / И. А. Еремичев, И. М. Хужокова, Е. Ю. Кулиниченко и др.; Под ред. проф. И. А. Еремичева. — М., 2005. — С. 16.
22. Пахомова Н. Н. Основы теории корпоративных отношений (правовой аспект): Монография. / Н. Н. Пахомова. — Екб., 2004. — С. 45.
23. Господарський кодекс України: Офіц. видання. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004.
24. Цивільний кодекс України: Офіц. видання. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004.
25. Принципи корпоративного управління, затвержені рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 571 від 11. 12. 2003 року // Українська Інвестиційна Газета. — 2004. — № 4.

УДК 347.191.4

С. А. Чванкін

ФОРМУВАННЯ ЗАСАД ІНСТИТУТУ ПРЕДСТАВНИЦТВА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Інститут представництва відіграє значну роль сучасному цивільному праві, однак він не завжди був настільки визнаним у цивільно-процесуальних відносинах та пройшов довгу еволюцію. Думається, що його коріння треба шукати у давньоримському приватному праві. Це необхідно і тому, що економічне, політичне і соціальне перевлаштування України привело до необхідності визначення шляхів